

ACHTER DE SCHERMEN

NIEUWSBRIEF VAN HET WILLEM ELSSCHOT GENOOTSCHAP

inhoud

‘Ik was het vijfde wiel
aan de wagen’

In memoriam Heinz
Polzer – Drs. P

In gesprek met Willem
Elsschot

Op zoek naar locaties
van Villa des Roses

Waar het leven onbeleefd
is

Vragenlijst van Willem
Elsschot

Daan Remmerts de Vries
portretteert Elsschot

Henri Van Stratens
Oeuvrecatalogus

Hendrik D.L. Vervliet (91) de laatste der Vier Winden

‘Ik was het vijfde wiel aan de wagen’

Hendrik D.L. Vervliet, de laatste der Vier Winden, spreekt

Martine Cuyt/ foto's Alain Giebens

Bibliothecaris, bibliofiel en paleotypograaf Hendrik D. L. Vervliet (91) zegt het hier voor het eerst, maar luid en duidelijk: ‘Ja, ik was één van de ‘Vier Winden’, maar dat hoorde ik pas toen de bibliofiele ‘Gedichten’ van Elsschot waren gedrukt.’ Vervliets bijdrage noemt hij bijgevolg ‘erg bescheiden’, al dankte de schrijver hem schriftelijk ‘voor zijn belangeloze medewerking’.

Geen boek van Elsschot heeft hij nog in zijn huis in Wilrijk, bij Antwerpen, zelfs niet de bibliofiele editie van *Gedichten* (1954), met opdracht van Elsschot: ‘*Uit sympathie en tevens uit dankbaarheid voor zijn belangeloze medewerking*’.

In 2002 was Vervliet zwaar ziek en zijn vrouw ook. Hij dacht dat het eind in zicht was voor beiden en besloot zijn Elsschotten te verkopen aan een Antwerps antiquaar en zijn oude drukken buitenlands te laten veilen. Zijn vrouw stierf, hij genas. ‘Wij hebben geen kinderen’, zegt Vervliet, ‘alleen nichten en kozijnen die eerder gaan voor de B van BMW, dan die van Boek.’

Het hulpje van Pelckmans

Het was een jonge boekhistoricus, classicus van beroep, gespecialiseerd in Seneca die op een dag in 1949, kort na zijn afstuderen begon bij het Plantin-Moretus Museum in Antwerpen, waar Albert Pelckmans, directeur-uitgever van De Nederlandse Boekhandel en bibliofiel, kind aan huis was.

H.D.L. Vervliet: ‘Plantin-Moretus had een grote klassieke collectie en daar mocht ik mee aan de slag. De bekende Herman Bouchery was op een gegeven moment persona non grata geworden voor het stadsbestuur en was weggepromoveerd. Leon Voet werd conservator, ik adjunct-conservator. Voet was een archivist en had niet veel affiniteit met bibliofilie. Esthetica zei hem niets. Mij zei dat wel wat.’

‘Pelckmans was lid van de Antwerpse bibliofielen. Ex officio gaf hij de Gulden Passer, het blad van die bibliofielen uit. Het was Pelckmans die op een dag op de propen kwam met het voorstel van museumextensie, een soort school om de moderne typografie te bestuderen. Dat voorstel vond gehoor bij burgemeester Lode Craeybeckx en stadssecretaris K. C. Peeters vanwege perfect passend in de modernisering van het museum.’

‘Ik was een beetje met typografie bezig geweest en technisch vrij geïnteresseerd. En zo kwam het dat ik het hulpje werd van Pelckmans, of om het beschaafder te formuleren: zijn antenne.’

Het was dezelfde Pelckmans die samen met Vervliet in 1951 het Plantingenootschap¹ stichtte. ‘Ik was toen secretaris van het Plantingenootschap voor naschoolse typografie. Ik was zowat de misdienaar van Pelckmans. Hij was toen de bekendste onder de Vlaamse, zeg maar Vlaamsgezinde uitgevers. Het genootschap kende geen voorzitter of directeur. De secretaris was manusje-van-alles. Met dat genootschap ben ik veel bezig geweest.’

‘Pelckmans stuurde wat men tegenwoordig de publiekswerking noemt richting moderne, esthetische typografie.’

Het genootschap nodigde grote typografen uit Nederland uit om les te komen geven. ‘In België was de studie van het schone boek in het Nederlands nog nagenoeg onbestaande. Wij vroegen dus Jan van Krimpen, Ovink, Aarts,... Ze kwamen allen en graag – je moet weten dat Nederland net uit de hongerwinter kwam en in Vlaanderen kregen de docenten een goed loon.’

Het project van Kelner

Vervliet zag Pelckmans om de paar dagen in het Museum, maar niet toen de schoonzoon van Willem Elsschot een idee kreeg voor een bibliofiele publicatie met gedichten van zijn schoonpapa. ‘Toen dat project van Kelner tevoorschijn kwam, reisde Pelckmans veel naar Bonn. Ik weet niet of dat voor Georges Kelner was of voor Adèle (gniffelt). Pelckmans kende de familie De Ridder goed en was behalve uitgever en zakenman ook romanticus. Hij was – hoe zou ik het zeggen – gemakkelijk in de wolken.’

‘Kelner was de doener, maar Pelckmans was zeer zeker de aanstoker van het project. Kelner, die toen de Franstalige Belgische landbouwattaché in Bonn was, heeft hij vervolgens wegwijs gemaakt in de wereld van de handpers. In de kelder van Kelners ambtswoning, als ik het me goed herinner! Kelner combineerde het letterzetten met zijn diplomatieke arbeid.’

¹ Voor het *liber amicorum* H.D.L. Vervliet zou A.J.M. Pelckmans het artikel ‘Het Plantin-Genootschap Hogere Instituut voor Drukkunst’ leveren.

Prof. H.D.L. Vervliet maakte naam en faam als paleotypograaf, hoofdbibliothecaris en docent.

‘Begin jaren vijftig werd alles nog gedrukt op handgeschreeft papier. Ik herinner me dat dat bij de *Gedichten* Zerkall was, een nogal bekende handpapierfabriek die pretendeerde dat ze alles nog op de oude manier, met de hand, maakte.

Pelckmans en Kelner zijn dan een nieuwe Duitse handletter gaan uitzoeken, de Euphorion van Walter Tiemann. Een zekere Maximilian heeft het boek vervolgens met toewijding gedrukt. De rest is geschiedenis.’

Feit is dat in mei 1954 110 exemplaren afkwamen, ‘voorbehouden aan de leden van de bibliophielenvereniging “In de Vier Winden”’, (blok)lettert de originele editie. ‘Ik kan me niet herinneren dat ik ooit meer dan één exemplaar heb gekregen’, zegt Vervliet. Maar zoals gezegd: ik heb er geen actieve² rol in gespeeld. Ik was het vijfde wiel aan de wagen.’

‘En voor Herman Liebaers geldt hetzelfde. Liebaers (1919-2010) was ongeveer van mijn leeftijd en had eveneens grote belangstelling voor het schone en historische boek. Later is hij overigens hoofd geworden van de

2 En hiermee komt een eind aan het gesoebat of Vervliet al dan niet een actieve rol heeft gespeeld in de realisatie van de bibliofiele *Gedichten*. Peter de Bruyn schreef in 2009 nog in het nawoord van de heruitgave van het W.E.G.: ‘Maar als dit ook voor Hendrik Vervliet geldt (afwezigheid van betrokkenheid, mc), waarom stuurde Elsschot hem dan een opdrachtexemplaar ‘uit dankbaarheid voor zijn belangeloze medewerking.’

Koninklijke Bibliotheek Albert I in Brussel en hofmaarschalk van koning Boudewijn. Samengevat: Herman en ik waren ‘de jonge Wende’.

‘Ik zie Pelckmans met gevolg nog komen aanlopen. Even later slingerde hij het me in het gezicht: ‘Ge zijt lid van de Vier Winden geworden, weet ge het al? Zo ging dat.’ (Nee, Liebaers was er toen niet bij. Die heeft de vraag dus op een ander moment toegeschoven gekregen.)’

De Drie Winden

‘De Vier Winden? Wie of wat zijn de Vier Winden?’

Vervliet, inmiddels al doctor, kende de Vier Winden wel uit de boekgeschiedenis. ‘De Vier Winden is een oud uithangbord. Het was de naam van een historische uitgeverij uit het Antwerpen van midden 16de eeuw. ‘In de Vier Winden’ was het uitgevershuis van Hiëronymus Cock, waar in de zestiende eeuw de prenten van Bruegel de oude werden gedrukt. De nieuwe Vier Winden bleken Albert Pelckmans, Georges Kelner, Herman Liebaers en Hendrik Vervliet te zijn. En ze hebben op het verschijnen van het boek zeker geklonken, weet Vervliet.

Liebaers zat op het ogenblik van verschijnen in New York, of in ieder geval op 3 mei 1954³ en op het moment van de viering in aanwezigheid van Elsschot, blijkt

3 Brief in Elsschotcollectie Letterenhuis Antwerpen.

uit diens brief aan A. De Ridder van die datum. Vervliet herinnert zich slechts vaag het eetmaal met Elsschot bij Pelckmans thuis, in aanwezigheid van Georges Kelner. De brief van Liebaers helpt het geheugen. Blijkt dat De Vier Winden hadden besloten, ter gelegenheid van De Ridders verjaardag, voor de eerste maal samen te komen 'om hem gemeenschappelijk hun ingenomenheid met zijn werk mede te delen.'

'Zeer tot de schade van het oorspronkelijk opzet ontbreekt een van die winden en moet hij U zijn gelukwensen van over de oceaan zenden. Het voornaamste is echter dat Georges een boek gemaakt heeft waarvan de vorm de inhoud evenwaardig is. Hem alleen onder de vennoten komt alle verdienste toe.'

Dixit Liebaers. De Ridder werd geboren op 7 mei 1882. Vermoedelijk hebben de Drie Winden Elsschot dan gefeliciteerd op of rond die datum in 1954.

Borms

Opmerkelijk, en dat zet Kelner ook achteraan in *Gedichten*: 'Deze bundel bevat het volledig dichtwerk van Willem Elsschot; de vier eerste gedichten, ook het laatste, worden hier voor het eerst gepubliceerd.' Zonder het bij naam te noemen: hier verschijnt het controversiële vers over Borms voor het eerst in een bundel. Vervliet: 'De wegen van God zijn ondoorgrondelijk. Die van Elsschot ook.'

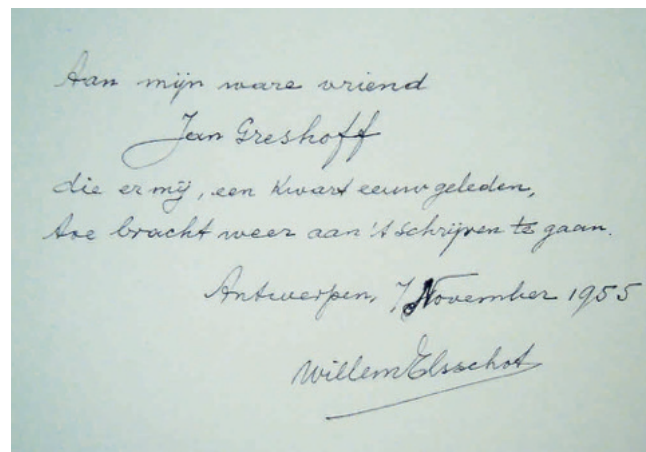
Het Bormsverhaal heb ik altijd een beetje sensationeel gevonden. Vooral omdat Elsschot toch eerder een liberale denker was, een vrijzinnige, kortom eerder aan de linkerzijde te situeren viel. Op een gegeven moment wordt August Borms⁴, die in de Tweede Oorlog niets meer heeft gedaan, doodgeschoten. Een wraakoefening en dat kon Elsschot niet over zijn kant laten gaan, duidelijk.'

'Dat iemand van de linkerzijde de dood van Borms aansloeg, en mededogen toonde, was in die tijd ongevoel, een beetje een schandaal, zelfs.'

Je moet weten dat de repressie⁵ nog in volle gang was. In de leeuwenkooien van de Zoo in Antwerpen zaten tot eind jaren '40 collaborateurs. Dat gedicht ging helemaal tegen de haren in van wat toen als algemene norm gold: Alles wat zwart⁶ was geweest, moest weg. Dood.'

'Toen wij het gedicht *Borms* van Elsschot lazen, stonden wij er met open mond naar te kijken. Elsschot had eerder (1934) al *Van der Lubbe* geschreven. Marinus van

der Lubbe, de jonge communist die in 1933 onterecht van de brand in de Duitse Reichstag werd beschuldigd en vervolgens vermoord. Wij konden niet anders dan concluderen dat Elsschot een hele grote meneer was. Het vergt moed om zo'n statement te maken. Of ik blij was dat dat gedicht in de bibliotheek gedichten stond? Zeker wel, we hadden een ongepubliceerd gedicht!'

Opdracht voor Jan Greshoff in zijn exemplaar van Elsschots 'Gedichten' (collectie Antiquariaat Schuhmacher, Amsterdam).

Opdrachten van Elsschot

Professor H.D.L. Vervliet schrikt zich een hoedje als hij de kopieën ziet van vier opdrachten van Elsschot aan zijn adres.

Aan Désiré Vervliet

Uit sympathie en tevens uit dankbaarheid voor zijn belangeloze samenwerking

Willem Elsschot

15 Maart 1955

En vervolgens, met telkens dezelfde opdracht in respectievelijk *Villa des Roses*, *Lijmen/Het Been*, *Tsjip/De Leeuwentemmer* – de boeken zitten inmiddels veilig bij drie Elsschotverzamelaars.

Aan Désiré Vervliet,

29-3-1956

Willem Elsschot

'Désiré is mijn tweede naam. In de familie was mijn tweede voornaam, naar goede Kempische gewoonte, de normale roepnaam. Administratief gaf dat evenwel problemen, vooral met uitbetalingen; vandaar de latere gewoonte om mijn voornamen te vermelden in de officiële volgorde H.D.L. of H.D. afgekort of voluit. Op dit ogenblik ben ik vooral bekend als Hendrik.'

'Die opdracht van 15 maart 55 is absoluut zeer mooi, maar pertinent onwaar (lacht). Die heeft Pelckmans Els-

4 Borms, August (1878-1946): op 12 april 1946 terechtgestelde Vlaamse voorman. Hij voerde strijd voor de eigen taal en de ontvoogding en ging daarbij collaboreren. Zie: Matthijs de Ridder *Aan Borms. Willem Elsschot, een politiek schrijver*, Meulenhoff-Manteau (2007).

5 De term repressie wordt in de Belgische geschiedenis gebruikt om te verwijzen naar de vervolging en bestraffing van echte en vermeende collaborateurs na de Eerste Wereldoorlog en de Tweede Wereldoorlog. Bron: Wikipedia.

6 zwart: zwarte brigade of collaborateurs.

schot ongetwijfeld doen schrijven. Pelckmans kwam er aan huis, was goed bevriend met de schrijver en zijn familie. Ik ben nooit bij Elsschot thuis geweest. Ik heb het boek allicht via Albert Pelckmans gekregen.’

De datum 29 maart 1956 zegt hem niets. ‘Blijkbaar is het een keer “prijzuitdeling” geweest bij Bert Pelckmans thuis. Drie boeken gesigneerd op dezelfde dag. Ten huize Pelckmans werd geregeld goede wijn geschonken en goed getafeld. Ik vermoed dat dat signeren bij zo’n gelegenheid is gebeurd. Dat is wat ik nu interpreteer op basis van wat je me toont. Ik herinner me er niets van.’

‘Elsschot heb ik nooit echt gekend. Hoewel ik geregeld met de Amerikaanse slee van Pelckmans ben meegerezen. Ik heb ook een lange rit met Maurice Gilliams gemaakt. En verder heb ik van de schrijversbent vooral Ward Ruyslinck gekend. Ruyslinck, of Raymond De Belser was één van de assistenten in Plantin-Moretus. Later heeft hij een sleutelroman geschreven over het museum onder de titel *De uilen van Minerva*⁷.

Elsschots zoon Walter heb ik wel goed gekend. Hij heeft destijds de publiciteitsportefeuille van zijn vader overgenomen, hoewel ik hem voornamelijk bescheiden dingen heb weten doen: kleine advertenties ronselen voor *De Volksgazet*, en advertenties voor het blad *Antwerpen*, ‘tijdschrift der stad’, waarvan ik redactiesecretaris was. Walter, die op percent werkte, zou zelfs advertenties van twee vingers breed hebben binnengehaald, maar dat wou ik niet. Ik wilde dat hij ging voor volle pagina’s. Dat hoorde bij een blad met een beetje standing.’

De Elsschotverzamelaar kent het *Antwerpen*-nummer van september 1960. Daarin, de zesde jaargang, publiceerde Fritz Francken ‘Herinneringen aan Willem Elsschot’⁸ na de dood van diens goede vriend. ‘Walter was mij ongetwijfeld aangebracht door Bert Pelckmans, die overigens ook het idee voor het magazine leverde. Ik kan me niet herinneren dat Walter mij ooit over zijn vader heeft gesproken. Ik herinner me wel de grappen en grollen van Walter in café Quinten Matsys, gezeten achter een echte Koninck. Elsschot zelf heb ik daar nooit gezien.’

7 Vervliet figureert in Ruyslincks *De uilen van Minerva* als drs. Molenaar:
‘Hij zelf was het hoofd, dat liet aan duidelijkheid niets te wensen over, en zijn adjunct, drs. Molenaar, classicus en Senecaspecialist, tot 24 dezer op reis in het buitenland, fungeerde als de rechterhand. (citaat van p. 23)

8 *Antwerpen*, Tijdschrift der stad, zesde jrg, nr 3, sept 1960, p 93-103. Overigens volgde daarop meteen (pp. 104-105) een In Memoriam voor Ary Delen, De Ridders schoolkameraad en latere directeur van Museum Plantin-Moretus (toespraak van burgemeester Lode Craeybeckx, uitgesproken bij Delens begrafenis op 21 juni 1960).

Barokke letter

H.D.L. Vervliet heeft sinds de jaren van In de Vier Winden naam en faam gemaakt, als paleotypograaf, als hoofdbibliothecaris, als docent. In 1968 werd hij hoofdbibliothecaris van het Rijksuniversitair Centrum Antwerpen(RUCA), vier jaar later mocht hij een bibliotheek opstarten voor de nieuwe Universitaire Instelling Antwerpen (UIA). Daar bleef hij hoofdbibliothecaris tot zijn pensioen op 31 december 1988. In Antwerpen was hij hoogleraar, in Amsterdam heette het ‘bijzonder hoogleraar’. Hij doceerde boekgeschiedenis aan de universiteit van Amsterdam van 1975-1988.

Op zijn naam staan tientallen publicaties: over Seneca de Oudere, de Romeinse zakenman en schrijver, over humanist Justus Lipsius, over lettersteker Ameeet Tavernier, over lettersnijders en –gieters, over de Nederlandse incunabelkunde, over kostbaarheden bij Plantin-Moretus, over het karakter Garamond, de typografie als factor in de wereldgeschiedenis, over bibliometrie en bibliotheekbudgetten.

Na zijn pensionering nam hij zijn oude liefde weer op. Zijn specialiteit is de typografie van de 16de eeuw, Franse renaissance. En dat lees je. Tot de dag van vandaag publiceert hij over paleotypografie. ‘De term is ongebruikelijk. Paleografie, de wetenschap die studie maakt van het oude schrift, loopt tot 1500. Paleotypografie situeert zich na 1500. Gevolg van de kolossale lettercollectie van Plantin-Moretus is dat er nog verzamelingen historische letters van 1500 tot de 19de eeuw legio zijn om te catalogiseren.’

Ik ben ongeveer de enige die in België bezig is met paleotypografie. Ik heb het werk opzij gelegd toen ik bibliothecaris werd en mijn loopbaan een andere richting uitging. Maar na mijn pensionering in 1990 heb ik het opnieuw opgenomen en precies waar ik het in 1970 had achtergelaten. Om maar te zeggen. Er was in die twintig jaar niets mee gebeurd. Ik denk dat we wereldwijd met een paar dozijn zijn die de geschiedenis van de lettervorm bestuderen.’

Of hij met zijn kennis en ogen van nu zowel de originele *Gedichten* van In de Vier Winden (1954) als de heruitgave die het Elsschot Genootschap maakte (2009) wil bekijken?

Hij begint met de laatste: ‘Mooie uitgave. Nawoord is nieuw. Zie ik aan de letter.

De witspatiëring is beter dan bij Kelner. Die grote interlinie van hem is een beetje overdreven.’

En de letter?

‘Tja, de letter van Kelner is een beetje typisch voor die tijd en voor iemand die niet bibliofiel geschoold is. Hij heeft gekozen voor een barokke, cursieve, opvallende letter, die in feite niet strookt met de geest van de gedichten van Elsschot. Kelner vond die Euphorion mooi, dus ze moest wel goed zijn.

Deze gedichten verdienen echter een heel andere typografie, omdat Elsschot precies het tegendeel van barok was.'

'Ik denk dat Pelckmans en Kelner dat papier gekregen hebben⁹. Daar was Pelckmans goed in: in vragen en cadeau krijgen. Het papier vertoont ook weer die barokke tendens. Handgeschept papier werd overal geschept met horizontale en verticale strepen. Behalve in Duitsland. Papier wordt geschept met een schepnet: rechttoe rechtaan met kettinglijnen en draden. Als je een beetje technisch bent, kun je één van die lijnen laten buigen. En dat is hier gebeurd. Dat is ook weer die Duitse trend, noem ze romantisch. Als je het papier naar het licht houdt, zie je de tekening van de onderliggende papiervorm.'

'Het werk uit 1954 is bibliofiel, mooi, goed gezet, maar het is een bibliofilie, die niet Hollands en niet Engels is, maar wel in de lijn van de Duitsers. Eric Gill en Jan van Krimpen zouden dit helemaal anders hebben gedaan.'

'De Duitse bibliofilie werd gekarakteriseerd door het gebruik van heel mooi papier, denk aan Insel Verlag, maar voor hun bibliofiele edities hadden de Duitsers graag een barokke romein of cursief. Waarom noem ik dat barok? Als een hyperbool: i als een j wordt geschreven, om een voorbeeld te geven.'

'Gill en Van Krimpen waren veel calvinistischer, veel strenger in de leer. Die gingen niet weg van het oorspron-

9 Vervliet heeft gelijk. Ondergetekende vond een opdrachtexemplaar van de bibliofiele gedichten gericht aan Armin Renker:
Aan Armin Renker
de onbaatzuchtige schenker van dit ongeëvenaarde papier dat aanvoelt als het fijnste Vlaamse lijnwaad.
8 juni 1954
zijn dankbare Willem Elsschot'.

kelijke model van de Romeinse littera epigraphica, de epigrafische letter.'

'Ik heb het nu over de jonge generatie van toen, mijn generatie. Die schudde dat gekunstelde dat de Duitse typografie typeerde helemaal van zich af. We gingen dus naar wat ik zou noemen een onzichtbare typografie. Een typografie die niet opvalt, in tegenstelling tot die waarbij je niet voorbij de letter komt, omdat die zo mooi is. Onzichtbare typografie gunt de inhoud alle aandacht. En daar gaat het toch om? Elsschot wilde vast dat zijn verzen ook werden gelezen, niet alleen bekeken.'

'Ik heb mijn exemplaar van de oorspronkelijke editie van de hand gedaan. Ik ben nu zeer blij dat deze uitgaaf haar plaats mag innemen.'

Geraadpleegde werken:

- Boris Rousseuw: Willem Elsschot en de *bibliofielenvereniging In de Vier Winden*, in Elsschotnummer *Vlaanderen*, jrg. 45, nr. 5, nov-dec 1996, p. 266-267.
 Nawoord Peter de Bruyn in heruitgave bibliofiele *Gedichten in de Vier Winden* door W.E.G., 2009.
Liber amicorum Herman Liebaers, Bruxellis, Gemeentekrediet van België, 1984.
Het oude en het nieuwe boek. De oude en de nieuwe bibliotheek, Liber amicorum Hendrik D. L. Vervliet, bij zijn afscheid als hoofdbibliothecaris van de U.I.A. en zijn emeritaat als hoogleraar aan de Universiteiten van Antwerpen en Amsterdam op 31 dec 1988, DNB/Pelckmans, Kapellen, 1988.
 Ward Ruyslinck: *De uilen van Minerva*, Manteau, 1985.

In memoriam Heinz Polzer – Drs. P

Vic van de Reijt

Op zaterdag 13 juni 2015 kwam er een einde aan het 95-jarige leven van Heinz Hermann Polzer, in Nederland en België beter bekend als Drs. P, een pseudoniem dat hij sinds de jaren zestig hanteerde. Befaamd werd hij om zijn fraai gecomponeerde liedteksten ('De Commensaal', 'Dodenrit', 'Heen en weer', 'Knolraap en lof, schorseneren en prei') en zijn vernuftig geconstrueerde rijmvormen, waarbij vooral het door hemzelf uitgevonden ollekebolleke favoriet was.

Op 23 oktober 2009 was hij vanwege zijn virtuoze beoefening van de Nederlandse taal nog onderscheiden met een speciale oorkonde namens de Nederlandse Taalunie en de VRT. Polzer, inmiddels negentig jaar oud, verliet op die zonnige októberdag voor de laatste keer zijn woning in de Amsterdamse binnenstad voor een kleine buitenlandse reis. Hij zou

in Brussel uit handen van de Vlaamse minister van Onderwijs, Pascal Smet, de prijs overhandigd krijgen. Ik mocht hem die dag vergezellen in het taxibusje dat de VRT naar Amsterdam had gedirigeerd. Heinz, zoals zijn jonge vrienden hem mochten noemen, verkeerde in een braniechtig vrolijk humeur, verheugd als hij was dat hij, als geboren Zwitser, een Nederlandse taalprijs mocht ontvangen, in België nog wel. Hij stak de ene sigaar op na de andere en praatte honderduit over zijn grote liefde voor de Vlamingen en met name over de wijze waarop zij de Nederlandse taal koesterden. 'Zo'n woord als "verwittigen" hoor je in Nederland toch nooit meer, terwijl het toch verre te verkiezen valt boven dat lelijke "informeren" dat op het Frans gestoeld is.'

Tijdens onze reis naar Brussel verwittigde ik Heinz over de vorderingen van mijn Elsschot-biografie, waarvan ik zojuist, na een onderzoek van zo'n 28 jaren, het eerste hoofdstuk voltooid had. Ook ik verkeerde dus in een staat van lichte euforie en had dus wel een uitstapje

Vic van de Reijt overhandigt Drs. P het eerste exemplaar van de biografie van Willem Elsschot. In het midden uitgever Mark Pieters

naar Brussel verdiend, waar Elsschot een drietal jaren vóór de Eerste Wereldoorlog gewoond had en waar hij de inspiratie had opgedaan voor zijn meesterwerk *Lijmen*. Uiteraard kende Heinz Polzer het werk van Elsschot, net als hij afgestudeerd in de handelswetenschappen. En ook Heinz had carrière gemaakt in het reclamevak. Hij prees de beknopte en heldere stijl van de auteur, een vakman in zijn ogen, de schepper van een meesterwerk dat uitstak boven alles wat hij aan Nederlandse literatuur gelezen had, *Villa des Roses*, een roman die als hij in het Frans of Engels geschreven zou zijn allang gerekend zou worden tot de grote klassieken der wereldliteratuur. En spontaan declameerde hij het ollekebolleke dat hij aan de roman had gewijd.

*Zijstraat in stadskwartier
Sober pensionbedrijf
Plaats voor kleinburgerlijk leven
Ach ja...*

*Kamerbewoners in
Communicatienood
Haarscherp getekend
Wie doet het hem na?*

Op de terugreis, na een feestelijke bijeenkomst waarop ook Heinz' kameraad Jan De Smet gezongen had, en na de in Belgische traditie rijk besprenkelde maaltijd, besprak ik met Heinz de titel die mijn boek moest krijgen. 'Willem Elsschot alias Alfons De Ridder' was een van mijn ideeën en wellicht kon ook 'Een zakenman in de letteren' het publiek bekoren of 'Willem Elsschot, tussen droom en daad'. Heinz aanhoorde het allemaal minzaam, blies nog wat sigaarkringetjes in de al mistig geworden taxicoupe en sprak toen: 'Elsschot moet jouw boek heten. Dat is kort, net als *Kaas*, *Lijmen* en *Tsjip*.' En zo geschiedde.

In het jaar 2010 schreef ik manmoedig door aan de, naar ik aannam, volgende veertien hoofdstukken van mijn biografie, maar tegen Kerstmis werd mij duidelijk dat het twintig hoofdstukken moesten worden. Op 1 februari 2011 was het ei gelegd en het boek heette *Elsschot*, zoals Heinz het besloten had. Na een uiterst korte productietijd kon het boek op donderdag 3 maart gepresenteerd worden, en het was niet moeilijk om te bedenken aan wie het eerste exemplaar moest worden uitgereikt. Aan Heinz Polzer, Drs. P, reclameman in ruste en naamgever van het boek. En uiteraard had Heinz weer werk gemaakt van het dankwoord waarmee hij 'de massaal opgekomen menigte' toesprak:

*Al loop ik hier geen lijfelijk gevaar
Ik voel me niet op mijn gemak; ik sidder
Want ben geen doorgewinterd redenaar
Maar u verwacht een boeiend commentaar
Op wat ik kreeg: een gloednieuw exemplaar
Van 't meesterwerk omtrent Alfons de Ridder
Juist – Willem Elsschot was zijn pseudoniem
Zijn stijl is foutloos, puntig en subliem
En wie zeer kundig en vol piëteit
Hem doet herleven, is Vic van de Reijt*

*Het is met nadruk dat ik u verzoek
Bewijs uzelf een weldaad: lees dat boek!*

In 2012 verschenen de verzamelde liedteksten van Drs. P in een fraai vormgegeven boek met acht cd's: *Drs. P Compilé Complé*. Hij werd door collega-artisten gehuldigd met een hommageconcert in de Amsterdamse Kleine Komedie. Het werd een legendarische avond; aan het eind ervan beklom de kranige grijsaard het podium en maakte een zodanig diepe buiging naar het publiek dat hij bijna de zaal in verdween, als oudste *stage diver* ooit! Met een laatste wanhopige armbewe-

ging in achterwaartse richting wist hij zijn evenwicht te herstellen, waarna hij met een kleine smak op het podium terecht kwam. Het publiek hield de adem in van schrik, maar Heinz krabbelde vrolijk overeind, bood zijn excuses aan voor de 'beschamende vertoning' en stak een speech af, waarin de volzinnen zich naar oude trant aaneensmeedden.

Eind 2013 moest Heinz in een verpleeghuis worden opgenomen, te midden van andere 'kamerbewoners in communicatienood'. Maar op zijn heldere momenten sprak hij vol lof over het meesterwerk van die Vlaamse schrijver, Willem Elsschot: '*Villa des Roses*, Vic, ken jij dat boek? Ik kan het je ten zeerste aanbevelen.'

'Elsschot de grootste ziener van onze tijd'

'Als je inzicht wilt krijgen in de maatschappij, dan moet je alle boeken van Willem Elsschot lezen. Wat mij betreft de grootste ziener van onze tijd. Hij beschrijft hoe wat als werkelijkheid wordt voorgespiegeld in feite onzin is. In *Lijmen* schrijft hoofdperson Boorman vleierende artikelen over bedrijven in zijn niet-bestaande *Wereldtijdschrift*, waarna hij ze voor veel geld exemplaren aansmeert. Zogenaamd meedoen met alles, maar eigenlijk helemaal niet en dan heel veel geld verdienen: een geweldige *scam*. De huidige wereld is zelfs nog een uitvergroting van de boeken van Elsschot. Van de idealen van de democratie is niks overgebleven. Die worden gebruikt door mensen om er zelf beter van te worden. Banken, grote bedrijven, politiek, de katholieke kerk, niks blijkt te kloppen. En niemand verzet zich op een of andere manier, dat verbaast me zo. Het is toch de hoogste tijd voor revolutie. Ja, dat klinkt cynisch. Mensen proberen cynisme tegen te gaan, maar wat mij betreft is het juist hard nodig. Cynisme is een prachtige manier om de waarheid boven tafel te krijgen.'

Saxofonist Hans Dulfer (75) in de Volkskrant van 23 mei 2015.

In gesprek met Willem Elsschot

Pierre H. Dubois

Willem Elsschot (1951)

Zijn oude vriend Jan van Nijlen had mij verteld hoe Willem Elsschot als Meneer A. De Ridder, leider van een publiciteitszaak, er een zeer speciale manier op nahield om mensen die hij niet of niet meer wenste te zien, af te wimpelen. Hij schrijft ze dan een briefje vanuit zijn Antwerpse woning, dat ongeveer als volgt luidt: 'Kom mij eens opzoeken, ik woon in Soerabaja...' Toen ik na een paar dagen op mijn briefje voor een afspraak nog geen antwoord had ontvangen, was ik in zoverre gerust dat het mij duidelijk leek dat hij mij in elk geval niet in Soerabaja wenste te ontvangen. Om zeker te zijn belde ik hem op. Hij was gewoon vergeten te antwoorden en verwachtte mij die middag om 4 uur.

'In gesprek met Willem Elsschot' verscheen oorspronkelijk in De Muiderkring, periodiek voor leden van de boekenclub, in het nummer van april 1949. Journalist en schrijver Pierre H. Dubois was de gesprekspartner van Elsschot. Samen met Antoon Coolen en Anton van Duinkerken vormde Elsschot de commissie van aanbeveling van de boekenclub De Muiderkring.

Elsschot interviewen? Dat woord past eigenlijk niet bij hem; ik heb het dan ook niet willen uitspreken. Het was trouwens niet nodig. Toen ik bij zijn huis kwam, stond er al een dame met een koffertje, die vóór mij gebeld had. Wij werden samen binnengelaten in een vertrek met twee kamers *en suite* er achter. Meubels en tapijten. Overal tapijten, op de vloer, tegen de muur, op de zetels en stoelen.

Toen de deur openging verwachtte ik Elsschot, de dame Meneer De Ridder te zien. Ik heb de eer aan de dame gelaten, die trouwens de eerste was, om iets van De Ridder te ontdekken die achter Elsschot schuilging, in de hoop later de Elsschot te vinden die achter De Ridder verborgen moest zijn. De dame kwam leerartikelen aanbieden waarvoor zij verwachtte dat de heer De Ridder publiciteit zou maken. Maar dat bleek niet zijn branche. Hij hield zich alleen bezig met de pers. Of hij dan niet iets wist in haar richting? De Ridder dacht diep na: 'De telefoongids misschien,' zei hij toen bemoedigend. De dame zuchtte: 'Het is anders een artikel dat uitstekend gaat!' – 'Zo, zo. Nu des te beter. Als ik in leerwaren deed zou ik met genoeg alles van U kopen...'

Als hij terugkomt, is het Elsschot: de schrijver van *Villa des Roses*, van *Lijmen*, van *Het Been*, van *Kaas*, *Tsjip* en het sublieme *Dwaalllicht*, dat hem zojuist de driejaarlijkse Staatsprijs voor proza bezorgde. De man die al in 1913 zijn eerste roman uitgaf, die tussen 1907 en 1910 de verzen dichtte, welke later zouden gelden als de wortelstok van de Forum-poëzie, die na jarenlange miskenning rond 1934 opnieuw ontdekt werd en voor het publiek gebracht door Jan Greshoff en die sedertdien zijn roem onafgebroken heeft zien stijgen tot populariteit toe, zonder daar zelf iets anders voor te doen als voortreffelijke dingen te schrijven.

Een blozend gezicht van glanzend perkament met fijne rimpeltjes, een hoog voorhoofd, daarboven het grijze haar met een scheiding bijna in het midden. Zijn ogen hebben iets lichtelijk Aziatisch, als van een Japans diplomaat. Hij is evenmin cynisch als zijn romans, maar hij heeft er zelfs niet de schijn van. Een vriendelijk, rustig heer, van in de zestig, om precies te zijn 66, die niet veel te vertellen zegt te hebben, 'omdat alles wel zo een beetje in mijn boeken staat'.

Maar hij praat toch. Hij is helemaal niet terughoudend of gesloten, zelfs nauwelijks ironisch. Schrijven vindt hij prettig als het goed gaat. Maar eigenlijk erg moeilijk. 'Ik corrigeer heel veel, doorhalingen en zo, zoeken naar het

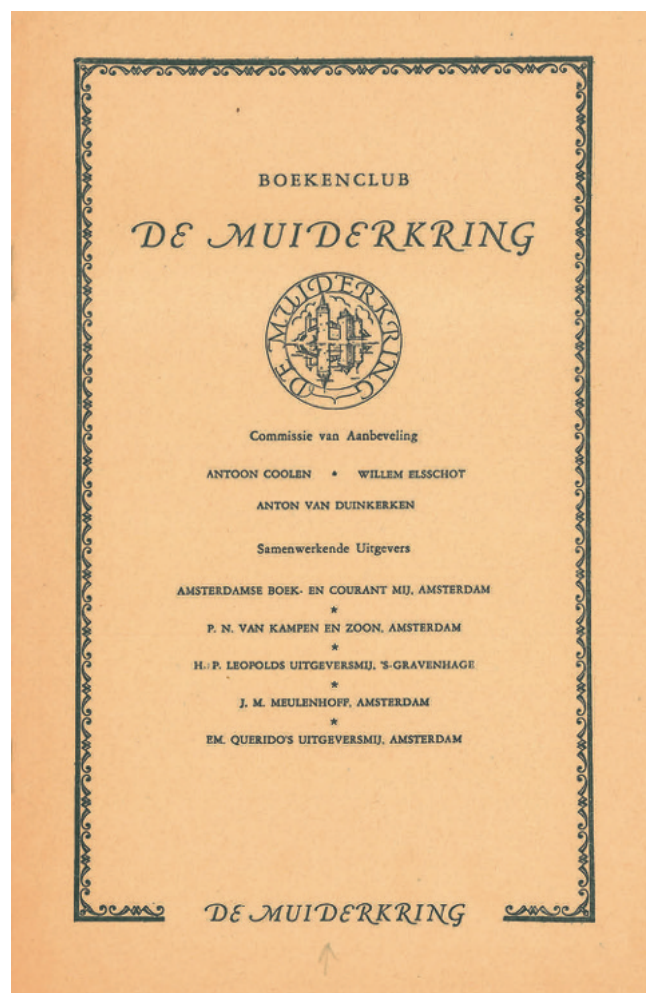
goede woord. Daarmee maak je natuurlijk geen dikke boeken, maar dat is ook mijn bedoeling niet. Anderen schrijven zomaar alles op wat hun door het hoofd gaat. Dat hoeft daarom niet slechter te zijn, maar het is niet wat ik wil.'

Op het ogenblik schrijft hij niet, maar misschien komt er nog wel eens een boekje. Dat komt zo plotseling bij hem op. Hij heeft nog wel een paar verzen geschreven. Gelegenheidsgedichten, preciseert hij. Ik merk op dat bijna al zijn verzen, ook zijn proza trouwens, naar aanleiding van zeer concrete dingen gemaakt zijn. Het lijkt hem inderdaad ook een goede methode. 'Neem Vondel,' zegt hij, 'al die lyriek, nu ja... maar neem nu eens dat vers op Oldenbarneveldt, of dat gedicht op de Zwaan. Dat zijn prachtige dingen, daaraan zie je dat die Vondel een hele man was, een goed mens en een groot dichter...'

Ik voer hem weer terug naar zijn eigen gedichten. Hij noemt er twee, een op een jongeman die niet meer terugkwam uit een concentratiekamp. 'Dat heb ik meer voor die jongen zijn moeder gedaan,' zegt hij als ter verontschuldiging. 'Ik heb er ook een geschreven op dr. Borms, de flamingant, toen hij na de bevrijding ter dood veroordeeld en terechtgesteld werd een paar dagen voor hij zeventig werd. Daar heb ik nogal wat last mee gehad. Over zo'n man mag je niets dan kwaad vertellen blijkbaar. Ik kende hem niet eens en ik ben geen flamingant, geen communist en geen collaborateur. Ik vond het alleen ongepast dat ze die oude man hebben doodgeschoten, zoals ik het indertijd ongepast heb gevonden toen ze Van der Lubbe ter dood brachten. Daar heb ik ook een vers op geschreven.' Ik ken het. Dat op Borms ken ik niet. Hij zegt het mij op. Het is een vrij lang gedicht van een tiental strofen. 'Het is wel goed,' zegt hij zelf peinzend, 'het is bijna net zo goed als dat ding op Oldenbarneveldt... Ik stuurde het op naar het Nieuw Vlaams Tijdschrift, maar ze wilden het niet. Misschien hadden ze eigenlijk wel gelijk.'

Hij zit zelf sinds kort in de redactie van dit tijdschrift, het grootste en belangrijkste literaire maandblad in Vlaanderen. Toen de directeur, Herman Teirlinck, hem kwam vragen eindelijk de plaats van Toussaint van Boelaere in te nemen, vroeg Elsschot met zachte verbazing: 'God, ik dacht dat ik daar allang inzat!...' Ik herinner hem eraan. Ineens wordt Boorman in hem wakker. 'Weet je hoe dat zit,' zegt hij vertrouwelijk, 'ik ben ook zakenman. In de publiciteit. Dat zijn zakenrelaties en zoiets kan je dan niet weigeren.'

We praten verder over de voor- en nadelen van het zaken doen als broodwinning voor een auteur. 'Arts komt ook veel voor,' meent hij. Hij noemt Vestdijk, Duhamel, Céline en dr. Kaas, de psychiater die pas een boek over Strindberg uitgaf, dat hij aan het lezen is, maar wel moeilijk vindt. 'Die man is erg goed thuis in psychologie en dat soort wetenschappen,' vertelt hij inlichtend. We spreken over schilders. Hij houdt van Jacob Smits, maar

vooral van Breitner, die hij groter vindt dan James Ensor. We hebben het over zijn gezin: hij heeft zes kinderen, maar er is geen een meer thuis. Hij heeft elf kleinkinderen. 'Je had gisteren hier moeten zijn, om er gek van te worden. Vreselijk lastig allemaal, maar wel erg plezierig.' Zijn vrienden: hij houdt erg veel van Jan van Nijlen die een jeugdviend is: 'Zo'n prettige stille man; er gaat zo'n rust van hem uit. Hij kalmeert je...'

Als het tijd wordt om weg te gaan, loopt hij mee de stad in om mij een paar curiositeiten van Antwerpen te wijzen. Aan een huis in zijn straat staat een vrouw op de eerste verdieping in de vensterbank de ramen te lappen. Hij stoot mij aan: 'Moet je die meid zien...' Zijn verbeelding lijkt te werken op het thema van de harde dood. Maar er gebeurt goddank niets. Bij de tramhalte staan 'zijn blinden', een troep mannetjes met witte stokken, die niet in Breughels put vallen, maar achter elkaar aan op het trambalkon klauteren.

Wat zien we in de stad? De Vlaaikengang, een heel oud ingebouwd straatje uit de 16de eeuw. Een hofje voor ouden van dagen, waar een bordje tegen de muur hangt: 'De oude lieden worden verzocht geregeld gebruik te maken van het bad. De reinheid bevordert de gezondheid.' We komen bij een beroemde kerk. 'Wil je kijken?' vraagt Elsschot. 'Maar dan moet je je hoed afnemen.' Als ik tenslotte afscheid neem, is het om een afspraak te maken voor over een paar weken.

Op zoek naar locaties van Villa des Roses

Ron Hijman

In 1906 ging Alfons De Ridder, 23 jaar oud, naar Parijs om ruim een jaar te werken voor Alfredo H. Bustos, een inspecteur van het ministerie van Publieke Werken van Argentinië. De Ridder woonde (van maart 1906 tot eind 1907) in een pension van zes kamers, Villa d'Armaillé, in de rue d'Armaillé nummer 17, in het zeventiende arrondissement. Er zijn echter maar weinig verhalen terug te vinden die refereren aan zijn verblijf in Parijs. Een vriend, Ary Delen, bezocht hem, en vertelt in een interview in *Den Gulden Winckel*, 1934: *'De Ridder had toen zijn intrek genomen in een pension in de nu gesloopte rue d'Armaillé. [de villa was wel inmiddels gesloopt, maar niet de rue d'Armaillé, RH] Dat was een merkwaardig nest! Ik heb er zelf ook eenige dagen doorgebracht en iedereen maaltijd zaten we er aan tafel met het raarste mengzoodje van echt Balzaciaansche typen. Daarmee heeft de Ridder zijn Villa des Roses geschreven.'* (1)

Vic van de Reijt beschrijft een bezoek van Fine (Josephine Scheurwegen, De Ridders geliefde en latere echtgenote, RH): *'Ook Fine is haar geliefde een keer komen opzoeken, ze was helemaal alleen op reis gegaan. Het was 'een hele onderneming', tekende dochter Ida uit haar mond op [...]. Terwijl Fons werkte verkende zij in haar eentje de omgeving van de Villa. De eerste dag van haar verblijf wandelde en wandelde ze. De nieuwe schoenen knelden en de Villa leek wel onbereikbaar, tot ze vaststelde dat ze in een verkeerde richting had gelopen. Ze moest terugkeren op haar schreden, geperst in een korset en met zere voeten. Toen zij ons meer dan twintig jaar later spottend over haar avontuur vertelde, was een allesoverheersende pijn de herinnering aan de lichtstad.'* (2)

Een Nederlands leesclubje besloot in 2013 Elsschots *Villa des Roses* te gaan lezen. De roman was immers 100 jaar geleden gepubliceerd. De bijeenkomst werd gehouden maart 2013, en twee dagen later gingen mijn vrouw en ik naar Parijs waar wij regelmatig verblijven. Dus een bezoek aan de Rue d'Armaillé 17 stond bovenaan het programma. Wij waren toen nog onbekend met het feit dat het pand allang niet meer bestond als 'Villa'. Ik heb foto's gemaakt, en na terugkomst ontstond het plan om een volgende keer de wandeling in het Bois de Boulogne, die Louise en Richard Grünewald regelmatig maakten, na te lopen. Uiteindelijk is dit in 2014 en 2015 een project geworden: alle locaties, die in de roman voorkomen, wilden wij bezoeken, de wandelingen proberen te reconstrueren en vooral fotograferen wat er van de verschillende locaties nog over is na 100 jaar.

Dit artikel licht uit de roman de verschillende locaties waar beschreven wordt waar Louise en Grünewald wandelingen maakten, en waar Louise vertroosting en een oplossing voor haar 'zonde' zocht. Er worden hedendaagse (door de auteur genomen) foto's, en van sommige locaties ansichtkaarten of plaatjes uit de periode rond 1906-1910 bijgevoegd. Deze plaatjes uit het begin van de 20ste eeuw zijn via internet gedownload, meestal staat daar niet bij vermeld door wie en wanneer deze plaatjes, foto's of ansichtkaarten gemaakt zijn.

Het is duidelijk dat Louise en Grünewald de protagonisten zijn in het 'melodrama' *Villa des Roses*. Louise wordt door Elsschot beschreven in een apart hoofdstuk in drie zinnen: *'Er was een nieuw kamermeisje gekomen dat Louise heette en zwarte kleren droeg. Nooit liet zij madame Gendron [één van de kostgangers, RH] een dag ongewassen, en met haar in diensttreding brak voor de wandluizen een nare tijd aan. Veel leven maakte zij niet, maar aan de klank van haar stem kon men horen dat zij alles ernstig opnam.'*

Richard Grünewald wordt getypeerd als volgt: *'De twaalfde en laatste kostganger voor dag en nacht was een jonge Duitser met name Grünewald, die ergens op een kantoor was en weinig manieren had. Zo begon hij bijvoorbeeld aan tafel te fluiten wanneer het ene gerecht niet snel genoeg op het andere volgde. Ook sneed hij vooraf al zijn vlees aan stukjes om het daarna zonder op-*

onthoud te kunnen verorberen en dronk veel wijn, witte en rode, alles door elkaar.'

In een interview in De Telegraaf (3 oktober, 1957) vertelt Elsschot aan Jan Spierdijk: *'Die onsympathieke, jonge Duitser uit mijn eerste boek "Villa des Roses" was ik zelf'. Hij was zelfs nog een keer naar Parijs gegaan om het adres van 'Louise' te achterhalen: 'Ik heb er nooit meer iets op gehoord. Misschien leeft Louise niet meer.'* (3)

In *Dicht bij Elsschot* beschrijft Wieneke 't Hoen de Villa als volgt: *'De "straat van weinig aanzien" en het pension en zijn bewoners zouden de inspiratie vormen voor Elsschots eerste roman Villa des Roses. [...] Elsschot gaf zichzelf ook een rol. Naar zijn zeggen was hij Grünewald, de Duitser die het aanlegt met het dienstmeisje Louise. Zij raakt zwanger maar laat de vrucht weghalen, die vervolgens over een schutting wordt gegooid. Grünewald wordt verliefd op een knappe Amerikaanse en laat Louise stikken. Wat daarvan waarheid en wat fictie is, is niet te achterhalen. De Ridder is later nog eens teruggegaan naar de plek van het pension om Louise op te zoeken, maar trof het pand niet meer aan. Het werd al in 1910 gesloopt.'* (4)

De Villa des Roses

Elsschot beschrijft de Villa als volgt:

'De 'Villa des Roses', waarin het echtpaar Brulot te eten gaf en kamers verhuurde, stond in de rue d'Armaillé, een straat van weinig aanzien in het overigens breed aangelegde 'Quartier des Ternes'. En zoals de straat was, zo was ook het huis, dat slechts één enkele verdieping had, terwijl de buurt heinde en verre volgebouwd was met huizen van vijf en zes verdiepingen, welke aan weerszijden torenhoog boven de 'Villa' uitstaken. [...] Ook kwam er maar weinig zon, omdat de naburige huizen met hun reusachtige schaduwen het ganse terrein der Villa bestreken.'

2013. Het 'terrein' achter de villa; nu parkeerplaats voor Hôpital Marmottan, met de 'torenhoge' huizen van vijf en zes verdiepingen.

In hoofdstuk 19 wordt beschreven dat de eigenaar van de Villa des Roses, de heer Maurice Dupuis, ontslapen was. En dat de erfgenamen op het punt stonden *'de Villa uit de hand te verkopen aan een bouwmaatschappij. En die zou de oude woning ongetwijfeld slopen en in de plaats ervan een 'maison de rapport' optrekken. Speculeren was het, anders niets.'*

Het is nog niet uitgezocht, in het Parijse kadaster, wat er tussen de sloop, waarschijnlijk tussen 1908-1910, en de start van de bouw van het Hôpital Marmottan, met het terrein gebeurd is. Het lijkt onwaarschijnlijk dat er een 'maison de rapport' gebouwd is. Dit is meestal een gebouw van vijf verdiepingen met gesplitste huurwoningen.

2013. Hôpital Marmottan, nummer 17, rue d'Armaillé, geopend december 1936, nu een kliniek voor verslaafden.

De wandeling door de Tuilerieën (hoofdstuk 9, De wandeling)

Grünewald begint serieuze pogingen te ondernemen Louise te versieren.

'Na het eten ging Louise heen. Zij had dan maar besloten een bezoek te brengen aan een halfvergeten vriendin, die huisbewaarster was in een der voorsteden, en die zij kende van uit de tijd toen haar man nog leefde. Even voorbij het pension ontmoette zij Grünewald, die voor de uitstalkast van een kruidenierswinkel stond te kijken, en die haar vroeg of hij een eindje met haar mocht oplopen, wat zij goedvond. [...]. De vriendin woonde ver, en in de tuin der Tuileries gingen zij op een bank zitten om een ogenblik uit te rusten.[...] Veel praten deden zij niet. In de buurt gekomen waar de vriendin woonde, vroeg Grünewald of zij dacht dat zij ooit nog een man zou kunnen beminnen, waarop Louise ontkennend antwoordde. [Louise blijkt al vier jaar weduwe te zijn en een zoontje te hebben, RH] [...] In de week die volgde, vond Grünewald nog gelegenheid om de meisjes [Louise en Aline, de keukenhulp, RH] een paar maal te vergezellen en op zekere avond, toen hij met Louise op weg naar

huis door een verlaten straat kwam, bleven beiden staan. Toen zei Grünewald 'Louise', sloeg de armen om haar heen en gaf haar een zoen. Louise weerde hem af, sloot toen de ogen en stotterde 'mon Dieu.'

Jardin des Tuileries, zomer 2015.

De kapel: Église Saint-Ferdinand-des-Ternes op de hoek van Rue d'Armaillé (hoofdstuk 12, Het huwelijk)

In hoofdstuk 10 schrijft Louise Grünewald een brief en vermeldt dat zij verliefd is en eigenlijk wel een huwelijksaanzoek verwacht. In hoofdstuk 11 vertelt Grünewald in een gesprek met een andere kostganger, Aasgard, dat hij niets voor een huwelijk voelt. Hij maakt een afspraakje met Louise 's avonds na het diner op de hoek van de straat bij de kapel.

'Even vóór half tien verliet zij de Villa. Op de hoek, bij de kapel, stond Grünewald reeds te wachten. Toen hij haar naderen zag haalde hij de brief uit zijn zak en liet zich lezend door haar verrassen. Louise zag hem in haar brief verdiept en op haar aangezicht kwam een ge-

2015. De huidige Église Saint-Ferdinand-des-Ternes, gebouwd tussen 1937-1957.

De Église Saint-Ferdinand werd tussen 1842 en 1847 gebouwd, op de hoek van de Rue d'Armaillé.

lukzalige glimlach. [...] Rond middernacht kwamen zij terug bij de kapel en in een donker hoekje werd voor het laatst het voor en tegen gewikt en gewogen. [...] Toen gingen beiden de Villa des Roses binnen en de trap op naar Richards kamer.'

Hoek Rue d'Armaillé en zicht op de Rue Saint-Ferdinand, met de kerk op de linkerhoek, begin twintigste eeuw.

Wandelen in het Bois de Boulogne (hoofdstuk 16, Het bezoek)

Het is duidelijk, Louise is smoorverliefd:

‘Om de andere avond gingen zij samen wandelen. Louise had gaarne iedere avond gegaan, maar Grünwald moest drie keer in de week naar de Duitse Club om bier te drinken en te kegelen. Als het weder mooi was liepen zij het Bois de Boulogne in, en als het regende gingen zij bij de vestingen aan het terras van een of ander verlaten café zitten.’

Deze vestingen lagen waar nu Porte Maillot en de Boulevard Péripherique is.

Voorjaar 2015. Lac Inférieur, het Bois de Boulogne is aangelegd in 1852 en aangepast in de huidige vorm door Haussmann. In 1863 schilderde Manet Le déjeuner sur l'herbe gesitueerd in het Bois de Boulogne. Het was een geliefd uitje in de tweede helft van de 19de eeuw.

Plattegrond van Bois de Boulogne op een informatiepaal bij Lac Inférieur. Ingetekend de route die Elsschot voor ogen moet hebben gestaan voor het ‘gaan’ naar Saint-Cloud.

Zondag naar Saint-Cloud (hoofdstuk 16, Het bezoek)

’s Zondags om de veertien dagen gingen zij ’s namiddags naar Saint-Cloud, een kleine stad in de buurt waar een groot bos was. Zij liepen dan van de wandelwegen af en trachtten zo goed mogelijk verduwaald te geraken. Ergens op een plaats, waar niets te zien was dan dicht struikgewas rondom, gingen zij in het gras zitten spelen. [...] Na de grote omhelzing trachtte Grünwald haar wel eens een paar woorden Duits te leren, om de tijd te korten. Zij kon reeds ‘ich liebe dich’ zeggen en ‘eins zwei drei’, hoe vreemd zij het ook uitsprak, en nu wilde hij haar nog in één adem ‘bis zum Tode getreu’ leren uitbrengen.’

Uit deze beschrijving is niet op te maken hoe Louise en Grünwald vanaf de Rue d’Armaillé in de namiddag naar Saint-Cloud ‘gingen’. Indien via het Bois de Boulogne, dan is dat te voet ruim 10 kilometer (zie plattegrond). Het lijkt met het schoeisel uit het begin van de 20e eeuw enigszins ver.... Zie ook de hierboven beschreven ervaring die Fine had met haar herinnering aan wandelen in Parijs en ‘zere voeten’.

Een mogelijke route: vanaf de Rue d’Armaillé 17 naar het einde van de straat, linksaf Rue St. Ferdinand, rechts Avenue de la Grande Armée, Place de la Porte Maillot, links Boulevard l’Amiral Bruix, richting Porte Dauphine, en daar het Bois de Boulogne in via Route de Suresnes, langs Lac Inférieur: Chemin de Ceinture du Lac Inférieur, vervolgens Avenue Saint-Cloud tot Porte de Boulogne, daarna Bv. Anatole France (er zijn echter meerdere mogelijkheden, zie een wandelpaden-plattegrond van Bois de Boulogne).

Tegenwoordig is er een prachtige verbinding vanuit de Cité met Métro 1 naar La Défense-Grande Arche, overstappen op Tramway, de T2, ‘Val de Seine’, richting Porte de Versailles, halte Parc de Saint-Cloud

Zomer 2015, Saint-Cloud Parc en het grote bos, waar ‘zij in het gras gingen zitten spelen’.

(2 metro-kaartjes). Daarna kan men via Pont de Saint-Cloud retour met Métro 10 vanaf Boulogne-Pont de St. Cloud. Het is overigens opvallend dat Elsschot de métro niet vermeldt in zijn roman. De eerste métrolijn, lijn 1 werd al in 1900 geopend. Nota bene was een eindstation 'vlak' om de hoek van de Rue d'Armaillé: métrostation Porte Maillot.

'In de late namiddag, bij het luien der klokken, daalden zij door de steile straatjes naar de rivier af en voeren met de boot naar Parijs terug.'

2015, steile straatjes naar de Seine in Saint-Cloud.

Bioscopen Avenue Wagram (hoofdstuk 16, Het bezoek)

Het zontje van Louise, Lucien, komt met de broer van Louise onaangekondigd op bezoek. Dit komt zeer ongelegen, omdat Louise over een kwartiertje een afspraakje, op de hoek, met Grünewald heeft. Zij moet hen dus lozen.

'...Maar weet je wat je doen kon? Ga met Lucien naar een bioscoop. Dat doe je immers gaarne vent?' 'Nou en of', zei Lucien. 'Om de hoek is er een mooie, is 't niet Aline?' 'Avenue de Wagram,' zei Aline.' Er zijn er zelfs twee.'

Welke twee bioscopen door Aline bedoeld worden in de Avenue Wagram is onduidelijk. In ieder geval was er voor 1910 één gevestigd op nummer 37, die achtereenvolgens 'Palace', vervolgens 'Étoile Palace' en daarna 'Empire-Palace' heette. Later, 1918, is dit de Cinéma 'Le Royal' geworden.

Er was ook nog een tweede bioscoop in de Rue Wagram, no 31, 'Le Lutétia', deze bioscoop werd echter in 1913 geopend, en kan dus door Elsschot niet bedoeld zijn (tenzij hij voor het uitbrengen van de roman dit op het allerlaatst ingevoegd heeft...?).

L'AVENUE WAGRAM EN 1924
 Une œuvre gigantesque réalisée par la Société des Établissements LUTETIA qui compte 15 établissements dans Paris et la Banlieue.
EMPIRE MUSIC-HALL - CIRQUE : 3.000 PLACES

LUTETIA 31, Av. Wagram. N. 0304
ROYAL 31, Av. Wagram. N. 0651
SELECT 4, Av. Chap. N. 0510
METROPOLE 10, Av. St. Omer. N. 0510
LOUXOR 172, Av. Wagram. N. 0101
CAPITOLE Place Dauphine. N. 0101
OLYMPIA Place Marc. Clichy. N. 0101

EMPIRE 41, Av. Wagram. N. 0310
KERMESSE 42, Av. Wagram. N. 0310
LYON-PALACE 12, rue de Lyon. N. 0310
SAINTE-MARCEL 81, Av. St. Marcel. N. 0310
LECOURBE 118, rue Cassette. N. 0310
BELLEVILLE-PALACE 22, rue Belleville. N. 0310
FEERIQUE 108, rue Belleville. N. 0310
KURSALL 10, Point de Boulogne. N. 0310

"VERS L'OUEST"

La grande rue d'Orléans, dans un quartier si vivant, sera à jamais le développement des villes pour des siècles...
 On peut l'admirer quand on contemple le splendide...
 M. FOURNIER et ses associés ont la détermination de...
 Dans deux ou trois ans, on aura devant soi...
 M. Paul FOURNIER, a sa place Paris de 15 établissements de spectacle, dans 4 sites à côté de cette Avenue de Wagram, qui donne avec son caractère indéfectible pour les grands Théâtres, sur la Seine, le plus moderne, mais dans ce cas le plus de la Méditerranée et la Haute de la République. Et c'est sur 13 en dix mètres carrés de la façade "Fondée vers l'Ouest".
 A peu de distance de St. Omer, il y a un établissement de spectacle "LUTETIA", à côté de celui de la Seine et de l'opéra, le Théâtre de l'Étoile, 150, avenue des Champs-Élysées, fondé sur la même fondation "Fondée vers l'Ouest".

Collaborateurs de la construction du MUSIC-HALL EMPIRE

NIDRECOURT et BUERLE N. 0101 2, rue de la Harpe (P.). N. 0101	SOCIÉTÉ DU STUC N. 0101 203, rue de Valenciennes. N. 0101	MOUGEOT N. 0101 147, rue de Paris, à Paris. N. 0101	PIPEREAU N. 0101 22, avenue Cassin. N. 0101
Établissements SALVANHAC N. 0101 24, Avenue Lavoisier. N. 0101	TASSINE N. 0101 12, rue de la Chapelle. N. 0101	Établissements LEROY N. 0101 38, rue Berthelin. N. 0101	CLEMENÇON N. 0101 22, rue Lavoisier. N. 0101
DIETRICH Eugène N. 0101 10, rue de Valenciennes. N. 0101	CHAMPENOIS N. 0101 29, rue de la Chapelle. N. 0101	RUHLMANN et LAURENT N. 0101 22, rue de Valenciennes. N. 0101	HEIDET N. 0101 129, rue de Valenciennes. N. 0101
	Société de Sculpture et de Décoration N. 0101 54, avenue Wagram. N. 0101	PICARD N. 0101 108, rue de Valenciennes. N. 0101	

L'Avenue Wagram in 1924, Lutétia en Le Royal worden vermeld.

Le Théâtre de l'Empire, Avenue Wagram, no. 39 is in 2005 door een onopgehelderde ontploffing in vlammen opgegaan. Links naast het gebouw was bioscoop 'Le Royal', op no. 37, gevestigd.

2015. Huidige locatie van het vroegere Théâtre L'Empire en 'Le Royal'.

De zwangerschap: gewijde kaarsen, gedroogde dennennaalden en Madame Charles (hoofdstuk 18)

Inmiddels heeft Louise geconstateerd dat zij zwanger is van Grünewald:

‘Het was een naar geval en Louise tobde en dacht zonder verpozing om uitkomst te vinden. Zij had toch zó goed opgepast.’ [...] In den beginne was Louise van plan geweest te laten komen wat komen wilde. [...] Sedert Louise haar dorp verlaten had en vooral sedert haar nadere kennismaking met Grünewald, ging zij zelden naar de kerk. Nu echter was zij opnieuw aan Onze-Lieve-Vrouw gaan denken en op een zondagmorgen was zij naar de kapel op de hoek gelopen en had daar drie gewijde kaarsen gekocht. [...]

Eindelijk, op een avond, terwijl Aline bij ’t fornuis stond en haar de rug toekeerde, vroeg Louise of zij geen remedie kende. Het was voor een vriendin. Aline antwoordde dat de vriendin niet opging, dat Louise haar waarachtig wel mocht vertrouwen en dat zij in de buurt een apotheker wist te wonen die een uitstekend middel verkocht. Men moest maar zeggen dat het voor maagpijn was.’ [...] ‘Mijnheer, men heeft mij gezegd dat u zo’n goed middel tegen maagpijn verkoopt.’ Zonder te kijken deed de man een greep onder de toonbank en reikte haar een pakje toe. ‘Drie franc. Een beetje koel vanavond, nietwaar?’ Louise, die het geld gereedhield, betaalde en vertrok. Om de hoek maakte zij het pakje open. Het bevatte gedroogde dennennaalden of althans iets dat er net zo uitzag.’

‘Zeker van die apotheker uit de Rue de Longchamp?’ merkt Madame Charles op.

Het is natuurlijk niet zeker, dat deze ‘Pharmacie du Trocadéro’ bedoeld wordt in de roman. De apotheek bestaat nog wel (zie foto in rechter bovenhoek).

Apotheek du Trocadéro, Rue de Longchamp, anno 2015.

Boulevard Pereire en madame Charles

‘Het drankje had niet meer uitwerking dan het bidden en nu zat er niets anders meer op dan naar een juffrouw te gaan. Aline wist er in de buurt een vijftal wonen, maar aangezien Louise tóch geen preferentie had, moest zij maar naar madame Charles gaan, Boulevard Pereire, want van haar werd er veel goeds verteld. [...] Het huis zag er gewoon uit, zoals de hele buurt, maar toch maakte het op haar een zeer ongunstige indruk en zij hoopte van harte dat zij madame Charles niet thuis vinden zou. [...] Tussen de vierde en de vijfde verdieping ontmoette zij een jonge vrouw die er niet wel uitzag en voorzichtig de trap afkwam. Louise dacht ‘die komt er vandaan’ en zij sprak ‘passez madame’, zich tegen de muur drukkend om haar door te laten. De onbekende ging zijgend langs haar heen en verdween naar beneden. [...] ... madame Charles keek dadelijk naar haar buik. ‘Gaat u even zitten, mejuffrouw. En zeg mij nu maar eens hoe lang het reeds is.’ ‘Twee maanden,’ zei Louise. ‘En hebt u al iets geprobeerd?’ Louise vertelde van het drankje. ‘Zeker van die apotheker uit de rue de Longchamp?’ [...] ‘Kind, kind!’ zei madame Charles vriendelijk verwijtend, ‘begin dáár toch nooit weer mee. Alles kwakzalverij.’

De Boulevard Pereire, arr. 17e, met in het midden een spoorweg, de gebroeders Pereire waren de eerste spoorwegbouwers in Frankrijk.

2015, Avenue Pereire, in het midden een lommerrijke allée, waar ooit de trein liep.

Het vertrek van Richard (hoofdstuk 20)

Uiteindelijk is de abortus gelukt, en maakt inmiddels Grünewald een Amerikaanse dame, mrs. Wimhurst, het hof. Hij huurt in een andere buurt een kamer, maar vertelt Louise: *‘Hij ging vier weken bij zijn ouders in Breslau doorbrengen, waarna hij terugkeerde naar Parijs; en dat hij weer in de Villa des Roses zou komen wonen behoeft de wel geen betoog’*. [...]

‘De kamer der meisjes was van de straat gescheiden door de keuken en van de tuin der Villa [...]. Het was een naargeestig vertrek. [...] Hier was Louise te bed gaan liggen, na het vijfde bezoek bij madame Charles. [...] Bij het licht der kaars werd alles nu duidelijker zichtbaar. Zoals zij daar lag, zag Louise er niet best uit. [...] ‘Wat is dat?’ vroeg Richard. [...] ‘En dát?’ Hij wees op een pakje, in krantenpapier, dat op de nachttafel lag. ‘Niets,’ zei Louise, en zij stak er haar hand naar uit. [...] Hij ging langs een omweg naar het pension van mevrouw Wimhurst en onderweg, in een verlaten straat, gooide hij het pakje met het ding erin over een schutting.’

De aftocht (hoofdstuk 21)

‘Maar toen zij na zes maanden nog steeds zonder nieuws van Richard was, moest zij in ’t eind wel gaan geloven wat Aline haar reeds honderdmaal gezegd had. Haar verontwaardiging was even groot als haar smart en zij besloot te sparen tot zij geld genoeg had om hem in Breslau te gaan opsporen. [...]. De volgende zondag trok zij eropuit. Niet beter wetend, ging zij naar het station van Sceaux, vanwaar zij altijd vertrok wanneer zij naar haar dorp moest. [...] Eindelijk verscheen er een mannetje met een kantoortas aan die haar vroeg wat zij begeerde. Louise antwoordde dat zij gaarne wilde weten hoe zij te Breslau komen kon. ‘Welke stad zegt u?’ ‘Breslau.’ ‘Breslau, Breslau’, herhaalde het ventje, door

het venster naar buiten turend. Toen kreeg hij een dik boek uit de kast, sloeg het op en begon te zoeken, met de wijsvinger langs de bladzijden op-en-neergaand. ‘Ha,’ hoorde Louise hem zeggen. ‘Madame, u moet zich richten tot het bureau voor inlichtingen op het Ooster- of Noorderstation.’

In haar laatste brief aan Grünewald schrijft Louise:

Gare de Sceaux, 1904, Place Denfert-Rochereau.

2015. Het huidige Gare de Sceaux, nu RER-B station en Métro ligne 4, halte Denfert-Rochereau, 14e arrondissement.

‘Waarom ben je niet teruggekomen, Richard? Ik heb het je in al mijn brieven toch zó gevraagd en als je het nu niet dadelijk doet dan is het te laat, want op het einde der maand moet ik hier weg. Maar als je later terug mocht keren, schrijf mij dan gerust aan ’t adres van mijn vader, de heer P. Carton te Chevreuse, Seine-et-Marne, Frankrijk.’

Referenties

- (1) Interview G.H. ’s Gravesande: *Ary Delen; Een dubbel interview over Willem Elsschot en zichzelf*. Den Gulden Winckel [33], 1934, nr. 385, jan. 11-14.
- (2) Vic van de Reijt, *Leven en werken van Alfons De Ridder*. Athenaeum –Polak & Van Genneep, Amsterdam, 2011 (citaat pagina 46).
- (3) Interview Jan Spierdijk met Elsschot; *Een bezoek aan Willem Elsschot is een belevenis*. De Telegraaf, 3 oktober, 1957.
- (4) Wieneke ’t Hoen, *Dicht bij Elsschot*. Athenaeum–Polak & Van Genneep, Amsterdam, 2010 (citaat pagina 21 en 23).

Waar het leven onbeleefd is

Ter herinnering aan Jan van Nijlen (1884-1965)

Koen Rymenants

Ook na zijn dood heeft een dichter pleitbezorgers nodig. Dat bewijst het lot van Jan van Nijlen, die vijftig jaar geleden overleed. Die verjaardag lijkt haast onopgemerkt voorbij te zijn gegaan. Alleen in de Brusselse gemeente Ukkel, waar Van Nijlen vele jaren woonde, werd hij wat uitvoeriger herdacht. Sommigen dromen zelfs van een standbeeld of, wat bescheidener, van een naar de dichter genoemde poëzieprijs. Maar dat alles valt een beetje in het niet bij de veel ruimere belangstelling voor in hetzelfde jaar overleden Nederlandse schrijvers als F. Bordewijk, die met behulp van *crowdfunding* onlangs zijn borstbeeld kreeg in de Haagse Passage, en zelfs Richard Minne.

Aan Van Nijlens uitgever G.A. van Oorschot heeft het de afgelopen halve eeuw niet gelegen: die zorgde dat de *Verzamelde gedichten 1903-1964* in druk bleven en ook vandaag nog verkrijgbaar zijn. De herinnering werd levend gehouden door literaire vrienden als Pierre H. Dubois en Clem Bittremieux, die in 1956 *De dichter*

Jan van Nijlen. Een Commentaar publiceerde en behalve de gedichten ook het bundeltje memoires *Druilende burgerij. Jeugdherinneringen van een eenzellig man* (1982) bezorgde. Van Nijlens laatste grote promotor was de Vlaamse journalist Johan Anthierens. In 2011, toen hij zelf ook alweer elf jaar dood was, ging alsnog zijn droom in vervulling. In een wat verborgen hoekje van het Antwerpse Centraal Station werd Van Nijlens gedicht 'Bericht aan de reizigers' op een muur aangebracht in een fraaie typografie van Gert Dooreman.

Het gedicht, dat begint met de regels 'Bestijg den trein nooit zonder uw valies met dromen,/ dan vindt ge in elke stad behoorlijk onderkomen', komt uit de bundel *Geheimschrift* (1934). Daarin staan onder meer gedichten die Van Nijlen gepubliceerd had in het tijdschrift *Forum* en die aansluiten bij de *poésie parlante* die dat blad voorstond. Terwijl zijn vroege gedichten nog deden denken aan de fin-de-sièclepoëzie van Karel van de Woestijne, slaat hij hier een meer spreektaalige en ironische toon aan die hij in veel van zijn latere werk zal handhaven. Ook eerder dook dat speelse element overigens af en toe op, zodat de latere *Forum*-redacteur E. du Perron al tijdens de jaren twintig in Van Nijlen een geestverwant kon herkennen met wie hij goed bevriend raakte. 'Franse wijn' uit *De vogel Phoenix* (1928) is een aardig voorbeeld:

"Dégustation de vins français"
dat is het eenige wat ik ken
in deze streek van mist en regen
waar ik gevestigd ben,
dat nog wat zon zet in den hemel
en blijdschap in een dor gemoed,
want waar het leven onbeleefd is
zijn Franse wijnen dubbel zoet.

Omgekeerd blijven de romantische motieven die van bij het begin aanwezig zijn, ook Van Nijlens latere poëzie bepalen. Jan Schoolmeesters, die voor het *Kritisch lexicon van de moderne Nederlandstalige literatuur* een te weinig bekend opstel over Van Nijlen schreef, zegt dat het woordje *weer* 'de fundamentele toonaard van zijn thematiek en van zijn stijl' aangeeft: 'Niets is eenmalig, alles is herhaling, herinnering en terugkeer.' In klassieke versvormen varieert Van Nijlen subtiel op een beperkt aantal thema's en motieven waarin die wederkeer cen-

Jan van Nijlen

traal staat, de cyclus van de maanden en de seizoenen bijvoorbeeld. De natuur brengt hem tot bespiegelingen over een nooit helemaal vervuld verlangen en heimwee naar het verloren paradijs van de jeugd.

Typend voor de combinatie van romantiek en parlando in *Geheimschrift* zijn bijvoorbeeld deze strofen uit het gedicht 'Maart':

Een aapje danst op een groene orgelkast
zoals hij sprong in de oude klapperbomen
van 't vaderland. 't Is de uur dat wij den last
weer voelen van de weggeworpen dromen,

dat wij weer snakken naar dien énen zoen,
waarvan wij droomden, knaap van zestien jaren.
Nog altijd is de wereld zoals toen,
nog altijd zijn wij jong en onervaren.

En immer bloeien in dezelfde maand
bruine violieren, gele paasnarcissen...
Maar wij, hoe 't harde leven ook vermaant,
wij blijven stelselmatig ons vergissen.

Geheimschrift werd bekroond met de Staatsprijs voor Vlaamse Poëzie 1932-1934, waarvoor ook Willem Elsschot in aanmerking kwam met zijn *Verzen van Vroeger*. Het was niet de eerste keer dat de wegen van beide schrijvers elkaar kruisten. Ze waren allebei geboren Antwerpenaren en leerden elkaar rond 1908 kennen via hun gemeenschappelijke vriend Ary Delen. In 1911 leverde Van Nijlen grondige kritiek op het typoscript van Elsschots debuutroman *Villa des Roses*. De brief met zijn opmerkingen is helaas niet overgeleverd, maar uit het antwoord van Elsschot blijkt dat die er dankbaar gebruik van heeft gemaakt. Ook de volgende jaren bleef Van Nijlen, samen met Jan Greshoff, het werk van zijn vriend nauwlettend volgen. Ze bemiddelden bij de publicatie van Elsschots poëzie in *Forum*, waren onder de eersten die hem *Kaas* en *Tsjip* hoorden voorlezen en spanden zich ook als redacteurs van *Groot Nederland* in voor zijn werk.

Net als Greshoff lijkt Van Nijlen voor Elsschot een bruggenbouwer geweest te zijn met Nederland (Van Nijlens 'literaire vaderland', zegt Schoolmeesters) en met jongeren van *Forum*. Het is dan ook aan Van Nijlen dat Elsschot in 1940 zijn reactie mededeelt op de dood van Ter Braak en Du Perron: 'Uit Holland vernam ik het einde van ter Braak en du Perron. De Daad van ter Braak is een flink stuk en een logisch einde voor een logische denker en filosoof zoals hij. Voor ons is het jammer, want hij had nog heel wat kunnen presteeren, maar de door hem gestelde daad zal misschien niet onvruchtbaar zijn.'

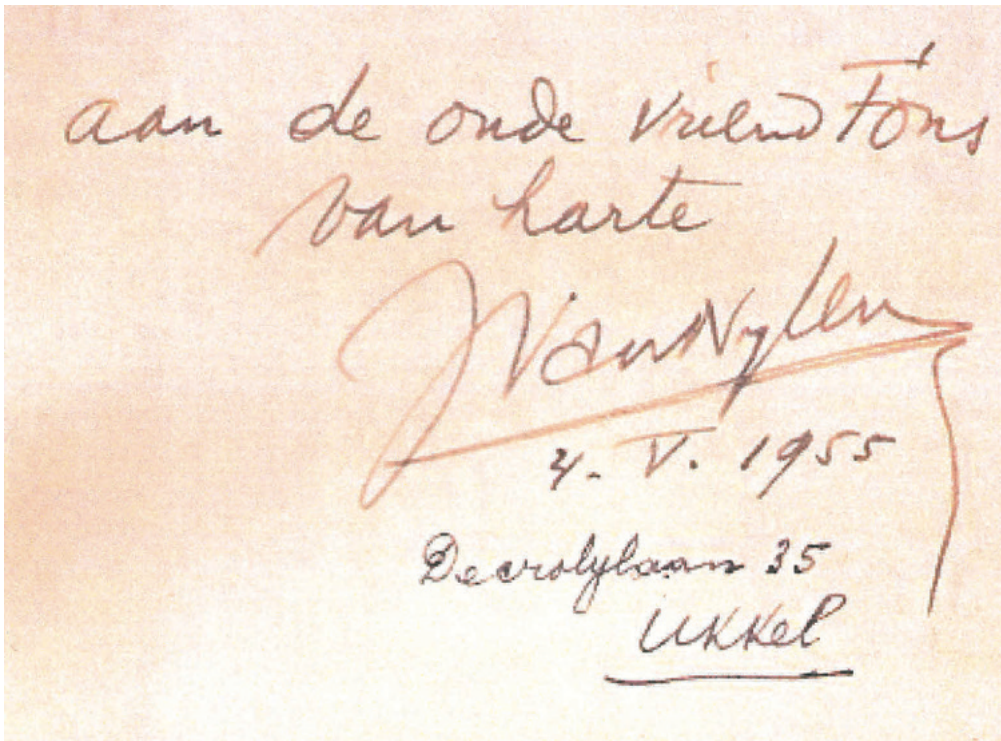
Van Nijlen en Elsschot hebben gemeen dat ze hun literaire werk een plaats gaven naast een andere dagtaak:

Omslag van 'Geheimschrift'

Elsschot als reclameman, Van Nijlen als ambtenaar op de vertaaldienst van het ministerie van Justitie. Hij begon er in 1919 onder leiding van literator-ambtenaar F.V. Toussaint van Boelare en ging dertig jaar later als directeur met pensioen. Stefan van den Bossche beschrijft in zijn uitvoerige Van Nijlen-biografie *De wereld is zoo schoon waarvan wij dromen* (2005) hoe de vertaaldienst 'bekendstond als de literaire afdeling bij uitstek', waar schrijvers 'onder het goedkeurend oog van Toussaint, wat tijd [konden] vrijmaken om een of ander stuk te schrijven', maar ook hoe het 'reglement van inwendige orde' de dagen ordende. Toen het ministerie in 1937 verhuisde van de Brusselse Hertogstraat naar een nieuw gebouw tegenover het Justitiepaleis aan het Poelaertplein, schreef Van Nijlen aan Greshoff: 'Ik verneem dat ik op de 4^e etage zal zitten, niet alleen eilaas, maar met plusminus 30 andere staatskinderen! Het is een treurig einde voor een ambtenaar.' En hij voegde er aan toe: 'De eene wil niet bij de deur zitten, de andere niet vóór het venster, een derde wil rooken, een vierde wil hem dit belletten, enz. Het is jammer dat er onder hen geen Willem Elsschot is om die tragi-comedie te beschrijven.' Ook

Opdracht voor Willem Elsschot in Jan van Nijlens boek 'Herinneringen aan E. du Perron'. Onder de opdracht schreef Elsschot het adres van Van Nijlen: Decrolylaan 35 Ukkel.

Van Nijlen zelf was die Elsschot niet. In zijn gedichten komt het concrete ambtenarenbestaan nauwelijks naar voren, in tegenstelling tot het onbestemde verlangen om uit zijn kooi te breken.

'Niets opent een betere perspectief op de dingen dan vader Tijd. En nu wordt het stilaan duidelijk dat wij in u de grootste levende Vl. dichter bezitten', schreef Elsschot aan Van Nijlen op 15 december 1948. Misschien kan dat

voor Elsschot-liefhebbers een reden zijn om dit jaar ook Van Nijlen te (her)lezen, of om een kleine pelgrimstocht te ondernemen naar dat verborgen hoekje van het Centraal Station. Of zoals Elsschot in een verjaardagswens schreef toen de eenzellige Van Nijlen vijftig werd: 'Ik veronderstel dat het afgelasten door u van een officieele hulding niet heeft kunnen beletten dat sommige rekels u in uw hol hebben opgezocht'...

Viola da gamba

Wat een plezier om weer een Achter de Schermen (mei 2015) te ontvangen. Alleen, bij de foto van pagina 4 staat cello, dat moet 'gamba' of 'viola da gamba' zijn. Het instrument heeft een andere vorm dan de cello en heeft zes snaren (of vijf, of zeven), terwijl een cello er slechts vier (vroeger heel uitzonderlijk vijf) heeft. Ook de f-gaten hebben hier een andere vorm dan bij de cello. Als je goed kijkt, zie je op de foto ook fretten. De stemming is ook anders, maar dat kan je natuurlijk niet zien op een foto.

Eric Naulaerts

De kunstschilder Eugène Matthys bespeelt de gamba of viola da gamba.

Daan Remmerts de Vries portretteert Elsschot

Willem Elsschot heb ik leren kennen als een man die zich nooit werkelijk laat kennen. Strijdlustig, zeker. Met een verholen spot, die hij niet uitspreekt, maar wel degelijk uit op het papier. Als een vader die je maar beter kon gehoorzamen; maar die toch wilde luisteren naar een zinnig argument. Ik heb hem, wil ik maar zeggen, langdurig met een schildersoog bekeken.

Niet objectief, dat kon ik niet; ik had alles van hem gelezen, meerdere malen, en veel over hem gelezen. Zijn aardigste eigenschap is, in mijn ogen, dat hij het altijd opgenomen heeft voor de mensen die eruit lagen; die door de maatschappij met de nek werden aangekeken. Elsschot keek, kortom, als een schrijver; schrijvers beziene de dingen altijd van een andere kant.

Zo heb ik hem willen neerzetten – als een eigenzinnig man met de blik van een leeuw. Ik heb hem jong geschilderd, middelbaar, bejaard. En heb mij weer eens verbaasd over hoe een mens verandert, gedurende één leven; en toch zo volkomen zichzelf blijft. Had ik hem willen ontmoeten? Vermoedelijk had ik met mijn mond vol tanden gestaan; wat zeg je tegen zo'n kerel? Lof, hoe welgemeend ook, heeft hier geen zin...

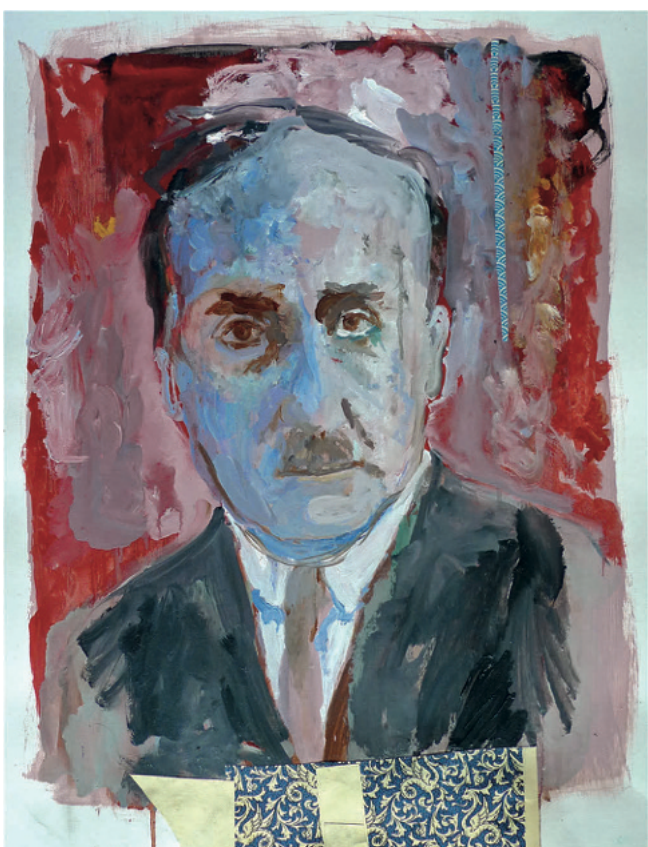

Ergens, in één schilderij, vliegt er een engel boven zijn hoofd. Die engel verscheen vanzelf onder mijn handen, en hij is Vlaams, dat kan niet missen.

Elsschot sprak nimmer over engelen, hij hield zich bij de tastbare, voelbare realiteit, dat weet ik wel. Toch dat wezen, klapwiekend boven de oude Alfons, zittend in een tuin, wat lezend in een krant. Schepper van De Keizer, van madame Brulot, van Boorman en van Desideria.

Misschien is het zijn muze, die onophoudelijk in zijn buurt moet zijn gebleven. Die eventjes kwam meekijken, of ik de oude meester recht deed.

Ik zal niet zonder moeite afstand doen van dat portret. Maar, allee, we moeten leven en de schoorsteen dient te roken. Dát had hij best begrepen.

Daan Remmerts de Vries

De afgebeelde schilderijen zijn te koop. De prijs is duizend euro per werk, inclusief lijst. De schilderijen zijn te bezichtigen op het zestiende Willem Elsschot Benefietdiner, dat op woensdag 9 maart 2016 wordt gehouden in het nieuwe Justitiepaleis te Antwerpen. Wilt u nu al een Elsschot-schilderij van Daan Remmerts de Vries aankopen, stuur dan een mail naar: jannynijhof@gmail.com

Daan Remmerts de Vries (1962) is schilder en schrijver van (kinder)boeken. Hij werd bekroond met Gouden en Zilveren Griffels. Onder het pseudoniem A.N. Ryst publiceerde hij vorig jaar De harpij, een kleine geschiedenis van het paradijs (716 pagina's). Het boek beleefde dit jaar zijn vierde druk.

DE VOORZITTER

Henri Van Stratens Oeuvrecatalogus schilderijen/tekeningen

In de eerste zending van het rijkelijk gevulde pakket van 2015-2016, vinden de leden de pas verschenen *Oeuvrecatalogus met schilderijen/tekeningen* van Henri Van Straten. Een prachtig vervolg op zijn *Oeuvrecatalogus van de grafiek* dat in 2002 verscheen en dat we toen niet in het ledenpakket hebben opgenomen.

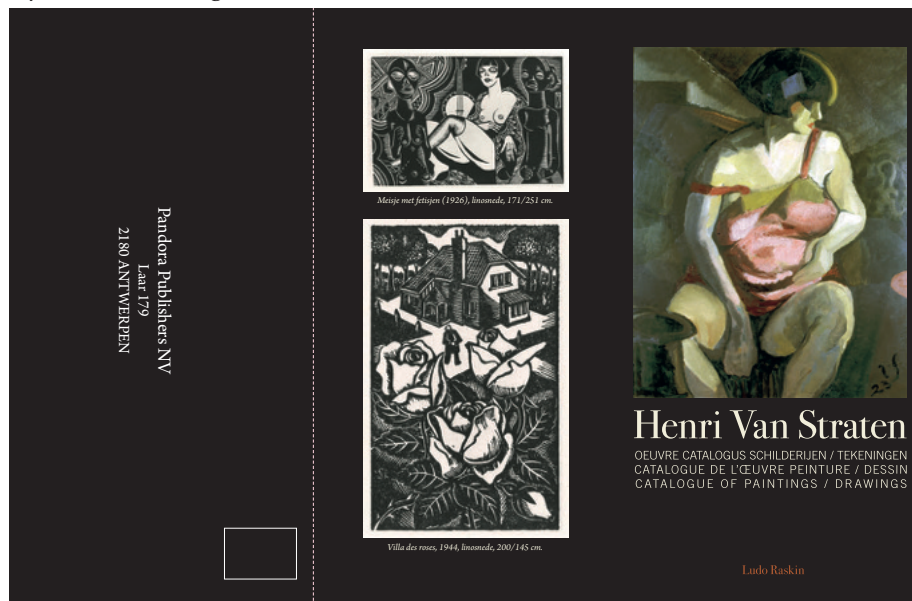
Voor onze leden zit er nog een extra toemaatje in. Het is een buitenkans om nu twee onuitgegeven lino's te verwerven die vroeger verkleind zijn opgenomen in *Villa des Roses* (3de druk) en *Kaas* (4de druk).

De oplage is beperkt, zodat snel reageren is aanbevolen. Onderaan deze pagina vindt u de antwoordkaart waarmee de lino's rechtstreeks kunnen besteld worden bij uitgever Pandora Publishers, Laar 179 | 2180 Antwerpen.

Ondertussen lopen de eerste inschrijvingen binnen voor het 16de benefietdiner, dat plaatsvindt op 9 maart 2016 in het prachtige nieuwe Justitiepaleis (Vlinderpaleis), Bolivarplaats 20 te Antwerpen. Gast sprekers zijn Bart De Wever, de burgemeester van Antwerpen en Germ Kemper, de voormalige deken van de Amsterdamse orde van advocaten. De sprekers zullen ingeleid worden door Karel Verhoeven, hoofdredacteur van *De Standaard*.

Wij wensen onze leden veel kijk-, lees-, en snuffelgenoege in het nieuwe werkingsjaar en wensen iedereen een schitterend nieuw jaar toe, vol met verrassende (lees)avonturen.

Cyriel Van Tilborgh

ANTWOORDKAART

Naam/Firma ..... Adres .....

Tel..... E-mail ..... BTW-nummer .....

Facturatiedadres (in geval afwijkend van leveradres) .....

0 bestelt ..... ex. van het boek *Henri van Straten Oeuvrecatalogus van de schilderijen en tekeningen* aan € 49,95 per ex.

0 bestelt ..... ex. van de bibliofiele versie van het boek *Henri van Straten Oeuvrecatalogus van de schilderijen en de tekeningen*, met een originele lino'snede *Meisje met Fetisjen*, 1926 (gedrukt door Frank-Ivo Van Damme, op papier uit het atelier van Henri van Straten op een genummerde oplage van 50 ex.) aan € 99,99 per ex.

0 bestelt ..... ex. van de bibliofiele versie van het boek *Henri van Straten Oeuvrecatalogus van de schilderijen en de tekeningen*, met 2 originele lino'sneden, de omslagen van de boeken van Willem Elsschot *Villa des Roses* en *Kaas* (gedrukt door Frank-Ivo van Damme op papier uit het atelier van Henri van Straten op een genummerde oplage van 50 ex.) aan € 299,99 per ex.

Graag betaling d.m.v. overschrijving op rek. nr. IBAN BE 32 3630 5009 6702 van uitgeverij Pandora Publishers met vermelding van het bestelde.

Na ontvangst van de betaling zal u het bestelde worden toegestuurd. Zo u een factuur wenst, gelieve naam, facturatiedadres en BTW-nummer duidelijk in te vullen. De factuur zal u na ontvangst van de betaling worden toegestuurd.

COLOFON

Deze editie van de nieuwsbrief *Achter de schermen*, uitgegeven door het Willem Elsschot Genootschap v.z.w., verscheen in november 2015 in een oplage van 900 exemplaren, bestemd voor de leden van het WEG.

Lezersservice

<http://www.weg.be>

info@weg.be

Bank

België:

IBAN: BE30 4098 5788 4111

BIC: KREDBEBB

Secretariaat

Wezelsebaan 195 | 2900 Schoten | België

Tel. & fax: + 32 3 666 78 70

Redactie

Cyriel Van Tilborgh

(cyriel.van.tilborgh@skynet.be)

Thijs Wierema

Tel: + 31 20 6 242 950

Bestuur

Voorzitter: Cyriel Van Tilborgh

Vice-voorzitter: Vic van de Reijt

Bestuursleden:

Jan Maniewski

Janny Nijhof

Koen Rymenants

Thijs Wierema

WEG-fotograaf: Alain Giebens

(alain.giebens@skynet.be)

Administratieve ondersteuning: Iris De Rijcker

Ereleden WEG

AMVC-Letterenhuis

Baloise Insurance

Canvas

De Morgen

De Standaard

Ernst & Young

Gazet van Antwerpen

Het Belang van Limburg

KBC Bank & Verzekering

McKinsey & Company

Vlaams Fonds voor de Letteren

VVL BBDO

Lay-out & druk

Jan Vanriet, Jan Depover

EPO